

Серед чинників, які актуальні для формування гуманітарної безпеки держави варто виділити наступні – інформаційна складова, міграційні процеси (трудова міграція, «втеча мізків» через освітню міграцію молоді), вплив економічних викликів на національну свідомість і самооцінку, рівень громадянського суспільства, техногенні загрози, ментальні війни тощо.

1. Український геополітичний словник // Автор концепції, упоряд. і ред. В. С. Крисаченко; за заг. ред. О. С. Власюка, П. П. Кононенка. – К.: МП «Леся», 2010. – 531 с.

2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну: пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

3. Щербак Ю. М. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття / Ю. Щербак. – К.: Дух і літера, 2003. – 576 с.

4. The responsibility to protect. December 2001. Supplementary volume to the report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. – Ottawa, 2001. с. 6.

Наливайко Лариса Романівна,
доктор юридичних наук, професор,
проректор

Орешкова Аліна Федорівна,
старший викладач кафедри
загальноправових дисциплін
юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ВИДИ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Внаслідок збройного конфлікту на територіях Донецької і Луганської областей, а також анексії Автономної Республіки Крим актуального значення набуло питання щодо гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Основоположними принципами демократичної правової держави визнаються не лише закріплені у нормативно-правових актах права і свободи внутрішньо переміщених осіб, а й передбачені гарантії їх захисту, які виступають дієвим показником рівня цивілізованості досягнутого суспільством і державою. З огляду на це нагальним завданням є дослідження системи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Різні аспекти гарантування прав і свобод людини і громадянина, досліджували у своїх роботах такі науковці, як: Ю. Барабаш, М. Гуренко, О. Гончаренко, А. Колодій, В. Кравченко, О. Кушніренко, С. Мороз,

А. Олійник, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Речицький, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. Проте, незважаючи на те, що в юридичній літературі є розробки щодо окремих аспектів захисту прав і свобод людини і громадянина, на теперішній час не існує окремого комплексного дослідження щодо системи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

У Конституції України гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплені в наступних положеннях, зокрема: ст. 3; ч. 3 ст. 8; ст. 55; ст. 59; ст. 64; ст. 157 [1], тощо. Проте, сучасний стан правового статусу внутрішньо переміщених осіб у різних сферах життєдіяльності суспільства свідчить про недосконалість та розбалансованість гарантування їхніх прав і свобод. Створення дієвої системи гарантування прав і свобод досліджуваної категорії осіб є однією із основоположних ознак правопорядку у суспільстві. У контексті вищезазначеного Ю. Тодика, акцентує увагу, що для успішного втілення у життя закріплених у Конституції України прав і свобод потрібні, перш за все, сприятливі обставини, які складаються з багатьох суб'єктивних й об'єктивних факторів, покликаних забезпечити сприятливі умови для їхньої реалізації [2, с. 182]. Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є взаємопов'язаними та взаємозумовленими, забезпечують їхню ефективну реалізацію, всебічну охорону та захист.

Найважливішим чинником реального забезпечення прав і свобод особи, поряд з їх визнанням, дотриманням й повагою, виступає гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають всім елементам правового статусу реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від протиправних посягань і захист від незаконних порушень [3, с. 31].

Слушною з цього приводу є думка науковців, які зауважують, що у випадках відсутності гарантій, права, свободи і обов'язки людини і громадянина приймають форму «заяв про наміри». Адже, вони стають звичайними деклараціями, які не мають практичного підґрунтя і, відповідно, соціальної цінності. Крім того, гарантії – це свого роду зовнішній механізм обмеження влади, яка завжди прагне до саморозширення й посилення своєї присутності в усіх сферах людського життя [4, с. 85]. Вищезазначене стосується й прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, адже з метою їхньої нормальної життєдіяльності щодо них мають бути впроваджені дієві гарантії, які захищатимуть досліджувану категорію осіб під час реалізації ними своїх прав і свобод.

На підставі аналізу та узагальнення як національних, так і міжнародних нормативно-правових актів у сфері гарантування прав і свобод можемо зробити висновок, що сьогодні відсутнім є єдиний акт в якому закріплювався перелік усіх гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, відсутньою є класифікація гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що зумовлює необхідність у дослідженні зазначеного питання.

В науковій літературі прийнято розрізняти загальні і спеціальні (юриди-

чні) гарантії. Під загальними гарантіями розуміється сукупність економічних, політичних та інших умов, які роблять права реальними. Деякі вчені характеризують такі гарантії як «матеріальні гарантії прав» [5, с. 132; 6, с. 76; 7, с. 146]. Також їх розглядають як сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, завдяки яким можливо практично здійснювати права і свободи внутрішньо переміщених осіб, усувати ймовірні причини і перешкоди щодо їх неповного (неналежного) здійснення, а також захищати від порушень. Спеціальні (юридичні) гарантії є правовими засобами і способами, які передбачені в законах та інших нормативно-правових актах, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права [8, с. 132].

В. Погорілко виокремлює дві основні групи гарантій: загальносуспільні (загальносоціальні) і юридичні [9, с. 41]. При цьому науковці поділяють загальні гарантії на політичні, економічні, соціальні та духовні, де ними є відповідні суспільні системи, які склались і функціонують у суспільстві.

І. Магновський, застосувавши вузький підхід до поділу загальних гарантій, виокремлює: політичні, економічні і соціальні [10, с. 13]. Т. Слінько, разом із вищезазначеними гарантіями виокремлює – духовні, матеріальні та організаційні [11, с. 124]. Поділ гарантій прав і свобод людини і громадянина на загальні був традиційним у вітчизняній правовій літературі радянського і пострадянського періодів. В умовах сьогодення з урахуванням в контексті гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб неможна розглядати наведену класифікацію як основоположну.

Слід погодитись з думкою І. Ростовщикова, який зазначає, що у сфері прав і свобод громадян, їх охорони і здійснення розраховувати на існування відповідних загальних гарантій, не створюючи при цьому інших гарантій та, не вживаючи додаткових заходів, це призведе до серйозних помилок, що можуть спричинити негативні наслідки, оскільки будь-які повноваження потребують юридичної підтримки. Юридичні гарантії включають в себе діючі принципи, норми права, інші правові явища; інакше кажучи, – законодавчо закріплені засоби, покликані безпосередньо забезпечувати здійснення та охорону суб'єктивних прав і свобод [12]. Подібної думки дотримується С. Братусь [13]. Юридичні гарантії реалізації прав людини в суспільстві – це закріплені в законі засоби, які є правовим виразом загальних умов, безпосередньо забезпечують можливість їх правомірної реалізації та охорони [14]. В. Копейчиков вважав, що юридичні гарантії забезпечення прав і свобод людини є комплексним поняттям, яке поширюється на всі сфери, форми і методи діяльності державних та громадських організацій, а також громадян, і охоплюють практичну реалізацію прав і законних інтересів особи [15]. За своєю сутністю юридичні гарантії є визначеними державою умовами, які закріплені у конституції, конституційних законах, а також у галузевому законодавстві та з настанням яких внутрішньо переміщені особи мають можливість реалізувати свої права і свободи.

На думку В. Федоренка, є два види юридичних гарантій: нормативно-правові та організаційно-правові. Нормативно-правові гарантії представлені системою норм конституційного права, що встановлюють і закріплюють принципи, форми, методи, механізми і процедури реалізації конституційних прав і свобод [16, с. 261]. Як цілісна конструкція, нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, представлені системою взаємопов'язаних матеріальних і процесуальних норм права, що знаходять своє об'єктивне відображення у національних та міжнародних нормативно-правових актах і договорах.

Завдяки нормативно-правовим гарантіям визначається зміст прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, форми їхньої реалізації та процесуальні процедури охорони і захисту. Їхньою особливістю є те, що вони забезпечуються правотворчою і правозастосовною діяльністю. Нормативна частина гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні складається з матеріально-правових та процесуально-правових складових. Як зазначається в Рішенні Конституційного Суду України від 12.04.2012 р. – № 9-рп/2012, гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод [17]. До матеріально-правової складової відносяться права і свободи ВПО, а процесуально-правової – форми та засоби які спрямовані на реалізацію, охорону та захист прав і свобод ВПО.

Організаційно-правові гарантії – це передбачені в нормативно-правових актах суспільно-політичні інституції, на які покладаються відповідні функції і яким надаються певні повноваження щодо організації і здійснення юридичного забезпечення реалізації, охорони і захисту свободи людини і громадянина. На думку вченого, основними суб'єктами конституційного права, які покликані забезпечити організаційно-правові гарантії, є: народ України; територіальні громади; органи державної влади і місцевого самоврядування, їх посадові й службові особи; політичні партії; громадянське суспільство і його інститути; громадяни України [18, с. 262]. Досліджуючи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, в науковій літературі застосовується термін «інституційний механізм», що, на нашу думку, є некоректним. Так, для позначення суб'єктів, які в контексті гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб діють спільно, доцільним є використання таких тотожних понять, як «організаційно-правова», «інституційно-правова» система. В контексті дослідження класифікації гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб нами використовуватиметься термін «організаційно-правові (інституційні) гарантії». Основними організаційно-правовими (інституційними) гарантами прав і свобод людини і громадянина, в тому числі внутрішньо переміщених осіб відповідно до Конституції України є Верховна Рада України (ст. 92), Президент України (ст. 102), Кабінет Міністрів України (ст. 116), суди (ст. 55), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 55), прокуратура

(ст. 131-1), органи місцевого самоврядування (ст. 143), адвокатура (ст. 59), політичні партії і громадські організації (ст. 36), міжнародні судові установи та відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55) [9, с. 41-45]. Взнявши за основу положення Конституції України до структури організаційно-правових (інституційних) гарантів уповноважених забезпечувати реалізацію прав і свобод внутрішньо переміщених осіб можемо віднести діяльність таких суб'єктів, як: Верховна Рада України та її інституції; Президент України та його інституції; Кабінет Міністрів України, а також центральні й місцеві органи виконавчої влади; Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції; органи місцевого самоврядування; прокуратура; адвокатура; центри з надання безоплатної правової допомоги; служби підтримки постраждалих осіб (загальні та спеціалізовані); інститути громадянського суспільства; міжнародні та національні спеціалізовані установи, представництва, фонди, які акредитовані в Україні; підприємства, установи і організації державної та приватної форм власності та ін.

Ефективний розвиток системи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб можливий завдяки гармонізації функціонування нормативно-правової та організаційно-правової (інституційної) складових.

Наведені класифікації видів гарантій прав і свобод людини і громадянина можуть бути доповнені й іншими критеріями, що дадуть змогу поглибити основні знання про різноманітність правової природи гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Отже, закріплення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у Конституції України та інших нормативно-правових актах актуалізує питання щодо їх реального здійснення. Для цього необхідно є наявність дієвої та ефективної системи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, до структури системи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонується віднести: загальносоціальну, нормативно-правову та інституційну (організаційно-правову) складові. Загальносоціальні гарантії представлені політичними, економічними, соціальними та духовними. Організаційно-правових (інституційних) гарантії представлені діяльністю таких суб'єктів, як: Верховна Рада України та її інституції; Президент України та його інституції; Кабінет Міністрів України, а також центральні й місцеві органи виконавчої влади; Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції; органи місцевого самоврядування; прокуратура; адвокатура; центри з надання безоплатної правової допомоги; служби підтримки постраждалих осіб (загальні та спеціалізовані); інститути громадянського суспільства; міжнародні та національні спеціалізовані установи, представництва, фонди, які акредитовані в Україні; підприємства, установи і організації державної та приватної форм власності та ін. Нормативно-правові гарантії, представлені взаємопов'язаними матеріальними і процесуальними нормами права, що знаходять своє об'єктивне відображення в ієрархічній системі побудованих національних та міжнародних нормативно-правових актах і договорах.

Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є складною, структурованою, динамічною, комплексною системою, що через загальносоціальну, нормативно-правову, а також інституційну (організаційно-правову) складові цілеспрямовано забезпечують і впроваджують права і свободи ВПО в усіх сферах суспільного життя.

1. Конституція України від 28.06.1996 р / *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. С. 368.
3. Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти / *Право України*. 2000. № 11. С. 30-33.
4. Годованець В.Ф. Конституційне право України: конспект лекцій / Годованець В.Ф. 2-ге вид., стереотип. Київ: МАУП, 2001. 216 с.
5. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Москва, 1979. 229 с.
6. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. с. 136.
7. Фарбер И.Е., Ржевский В.А. / *Вопросы теории советского конституционного права*. Вып. 1. Саратов, 1967. 241 с.
8. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.К. Байрачна, Ю.Г. Барабаш, Ф.В. Веніславський та ін.] ; за ред. В.П. Колісника, Ю.Г. Барабаша. Харків: Право, 2008. 416 с.
9. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону // За ред. В.Ф. Погорілка. Київ: Правова держава, 1997. 156 с.
10. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) дис... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 221 с.
11. Кушніренко О.Г, Слінько Т.М. Конституційне право України у запитаннях і відповідях : навчальний посібник. Харків : Майдан, 2012. 330 с.
12. Ростовщиков И.В. О структуре юридических гарантий обеспечения прав человека / *Вестник Волгоградского государственного университета. Научно-теоретический журнал*. 2008. № 10. С. 37-43.
13. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность: Очерк истории. Москва, 1976. С. 78-79.
14. Гайнетдинов А.Н. Конституционные гарантии защиты прав и свобод граждан от неправомерных действий (бездействий) субъектов правоохранительной системы Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2004. 21 с.
15. Копэйчиков В.В. Реализация субъективных прав граждан / *Сов. государство и право*. 1984. № 3. С. 23.
16. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ї річниці Конституції України та 25-ї річниці незалежності України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 615 с.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) : від 12.04.2012 р., № 9-рп/2012 / *Вісник Конституційного суду України*. 2012. № 3. Ст. 41.
18. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ї річниці Конституції України та 25-ї річниці незалежності України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 615 с.